

Տարեկան գինը 10 ռուբլի, կես տարվան 6 ռուբ.
Առանձին համարները 5 կոպեկով.

Թիֆլիսում գրվում են միմյան խմբագրատան մէջ.

Մեր հասցեն. Тифлисъ, Редакция „Мшакъ“.
Կամ Tiflis, Rédaction „Mschak“.
Տէլէֆոն № 253.

ՄՇԱԿ

Խմբագրութիւնը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ
(բացի կիրակի և տօն օրերէն)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով.

Յայտարարութիւնների համար վճարում են
խրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ.
Տէլէֆոն № 253.

ՀԻՄՆԱԳԻՐ ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԾԻՈՒՆԻ

ԲԱՑՎԱԾ Է ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ԱՌԱՋԻՎԱՅ 1899 ԹԻՎԱՆԻ

ՄՇԱԿ

(27-րդ ՏԱՐԻ)

ԴՐԱՎԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԼՐԱԴՐԻ

«ՄՇԱԿ»-ը կը ՀՐԱՏԱՐԱԿՎԻ ՆՈՅՆ ՊՐՕԳՐԱՄՄՈՎ ԵՒ ՆՈՅՆ ՈՒՂԱՌԹԱՄԱՐ

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐԻՆԸ. «Մշակ» տարեկան գինը 10 ռուբլի է, տասն և մէկ և տասն ամսվանը՝ 9 ռ., ինն և ութ ամսվանը՝ 8 ռ., եօթ ամսվանը՝ 7 ռ., վեց ամսվանը՝ 6 ռ., հինգ ամսվանը՝ 5 ռ., չորս ամսվանը՝ 4 ռ., երեք ամսվանը՝ 3 ռ., երկու ամսվանը՝ 2 ռ. և մի ամսվանը՝ 1 ռուբլի: ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆՅԱՆ ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ամբարիկայի բաժանորդները պէտք է վճարեն տարեկան 6 ռուբլար. Եւրոպայի բաժանորդները՝ 30 ֆրանկ. Պարսկաստանի բաժանորդները՝ 10 ռուբլի:

«ՄՇԱԿԻՆ» գրվել կարելի է ԽՐԱԿԱՐԱՏԱՆԸ (Բաղրատայա փողոցների անկիւն): Կայսրութեան ուրիշ քաղաքներէն «ՄՇԱԿԻՆ» գրվելու համար, և առհասարակ նամակներ և ծրարներ ուղարկելու, պէտք է դիմել հետեւեալ հասցեով. ТИФЛИСЪ, Редакция „МШАКЪ“; իսկ արտասահմանից՝ ТИФЛИС, Rédaction du journal arménien „MSCHAK“.

Յայտարարութիւններ ընդունվում են բոլոր լեզուներով:

Ա Պ Ա Ռ Ի Կ Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Դ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ն Զ Է Ը Ն Դ Ո Ւ Ն Վ Ո Ւ Մ

Ի վառ Գրիգորեան թաւաճելով, Նինա Գրիգորեանա Հէջուրեան, Աննա Գրիգորեանա Մամիկոնեան և Մարիա Գրիգորեանա Կաֆաֆովա, խորին վշտով յայտնելով իրանց թանկագին և անմոռանալի մօր՝

Ս Օ Ֆ Ի Ա Մ Ի Բ Ա Յ Լ Օ Վ Ն Ա Թ Ա Մ Ա Մ Շ Ն Վ Ա Յ Ի

մահը, խնդրում են ազգականներին և ծանօթներին չնոր՝ բերել յուրաքանչեւ յանդիմանալի տանից, Գոյովնսկի պողոտէկայի վրա, № 33, դէպի Նորաշէնի եկեղեցին, կիրակի, նոյեմբերի 29-ին, առաւօտեան 10 ժամին: Թաղումը կը կատարվի եկեղեցու դռնի մօտ: Ամբողջը շաբաթ, նոյեմբերի 28-ին, երեկոյան 7 ժամին:

Բ Ա Ն Ա Ս Ի Ր Ա Կ Ա Ն

ՀԱՅԵՐԷՆ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԱՆ ԽՆԳՐԻՆԵՐ

Ա. ՄՈՎՍԵՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

(Շարունակութիւն)

Ըսի թէ Խորենացի առած է պէտքէն ասացածս ի Սուրբ Կրօն, բայց չափով և ըստ պատշաճի: Արդարեւ իւր ամեն հետեւողութիւնը կամ նմանողութիւնը Սուրբ Կրօն—ինչպէս և այլ հին հայերէն բնագրաց—բնական են, ոչ թէ բանագրութեան. և Տ. Կարէր յայտն ևս չարաչար կը սխալի, երբ կը գրէ թէ «Խորենացի յաճախ արուեստակութեամբ կը դործածէ Աստուածաշունչ մատենի ասացածս» (L'affectation que met souvent Moïse de Khoren à employer des phrases bibliques) («Հանդէս», 1893, երես 181): Կայ ուրեք ի Պատմութեան Խորենացոյ «Հիւանդագաւ», որով և մեռաւ իսկի, ինչպէս կը գրէ Փոքր Սոկրատեան երկու անգամ, 291, 638, գողանալով ի Զորորդ Թաղաւորաց, ԺԳ. 14. «Եւ եղիս ի հիւանդագաւ հիւանդութիւն, որով և մեռաւ իսկի».—կամ «Ոչ աննշան քաղաքի քաղաքացի», նոյնպէս երկու անգամ, 404, 494, առեալ ի Կորնոց Առաքելոց, ԻԱ. 39, «Ոչ աննշան քաղաքի քաղաքացի».—կամ «Որոց գովութիւնն ոչ ի մարդկանէ է, այլ յաստուծոյ» 332, 618, առեալ ի Թղթոյն Հռովմայեցոց, Բ. 29, «Որոց գովութիւնն ոչ ի մարդկանէ է, այլ յաստուծոյ».—կամ «Զխոտանն (Որդիւնի գրոցն!) ի բաց ընկեցաւ», 531. «Յովաննէս յամէ զգայն իւր», 659. երկուքն ալ ի Մատթէոսի Աւետարանէն, «Եւ զխոտանն (ձկանն!) ի բաց ընկեցին» ԺԳ. 48. «Տէր իմ յամէ զգալ» ԻԳ. 48.—կամ «Զի

ծանրիցդ զձեմարտութիւն» որոց աշակերտեցաք ուղիղ հաւատոյ», 425. «Մի զոր խուկ, և մի զոր զրպարտեք» (պատուէր Թէոդոս կայսեր առ ողիւն իւր Ուրորոս), 483. Ելեալ (Սթանաս!) ընդ մէջ նոցա դնայր», 130. երեքն ալ յԱւետարանէն Ղուկասու, «Զի ծանրիցս զբանիցս որոց աշակերտեցաք» զձեմարտութիւն», Ա. 4. «Մի զոր խուկեք և մի զոր զրպարտեցեք» (պատուէր Յովնանու Մկրտչի առ զինուորս), Գ. 14. «Եւ նա (Յիսուս) անցեալ ընդ մէջ նոցա դնայր» Գ. 30.—կամ «Խոտանն եղև (խաբեայ Հրեան!) և ոչ ուրացաւ», 601, առեալ յԱւետարանէն Յովնանու, Ա. 20, «Խոտանն եղև (Յովնանն Մկրտչի!) և ոչ ուրացաւ, և այլն, ամենքն ալ առ հասարակ Սրբաւարկութիւնն բնագրէն դուրս:

Յայտնի է թէ Խորենացոյ պատմական աղբիւրներէն մին եղած է Աղթանդեղոս, և նորին բանիւք երանելի ձերունին իւր Պատմութեան երկրորդ գրոց կէ. զլիստն մէջ կը գրուի համառօտի. զպատմութիւն Սրբաւարնայ ի ձեռն Սրբաւարի Սասանեան, զբնիւնդութիւն մերոյն Խորեանայ, զգալուտ Անապայ ի Հայոս, այլովքն հանդերձ: Բայց ըսած ունի Խորենացի «Եւ զի էր առաւառ, բացան զրունք քաղաքին, և մըտեալ զարն ի ներս ի բաղաքին», ինչպէս կը գրէ Փոքր Սոկրատեան յերես 630, ուր Մեծն կ'ըսէ պարզապէս «Բոնալը ի բաց զրունն քաղաքին»: Ուստի է այդ բան Փոքր Սոկրատայ՝ եթէ ոչ յԱղթանդեղէ, «Իբրեւ այլն զառաւառն մերկայաւ» դուրսը քաղաքին բացան, և զարնն աւանդան առ հասարակ ի ներքս մտանէին», երես 46: Խորենացի թէ որ Փոքր Սոկրատայ նման արտոյժք բանաբաղն անաւովաբար յայլոց մատենագրութեանց, կարէր ընդօրինակել զերեք-տասան բառով Աղթանդեղի յերես 266 իւր Պատմութեան (Բ. խղ.), ուր յոյժ յարմար էին, բայց կը շատանայ զրկելով «Բացն զրունն քաղաքին»: Մի անգամ միայն փոխ կ'առնու ի Վարդապետութեան Սրբոյն Կրիզոստ, այլ եկ և

ԲՈՎԱՆԳԱՎՈՒԹԻՒՆ
Ռուս գաղթականները. Նոր օրինակով.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Օտար կաղիտալիտաների մուտքը նախապէս գործի մէջ. Գործը չը կայ,—ստեղծեցէք. Նամակ Սոնախիւ. Ներքին լարեր.—ԱՏՐԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Մակ-Կոնյէյի հրովարտակը.—ՀԵՌԱԳՐԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ. Հայերէն նոր գրականութեան խնդիրներ:

ՈՒՍՏ ԳԱՂԱԿԱՆՆԵՐԸ

Բարձր կառավարութեան կարգադրութեամբ Կովկասում եղած ազատ հողերը պիտի պահպեն այն ուսու գաղթականների համար, որոնք Ռուսաստանի ներքին նահանգներէն պէտք է գան մեր երկրը: Նպատակ ունենալով սակաւահողութիւնից ներգրծ ուսու գիւղացիների համար տեղ զբաղեցնել պետութեան այնպիսի մասերում, ուր ազատ հողեր կան, կառավարութիւնն աշխատել է ունեցել և տեղացիներին, ուստի իր կարգադրութեան մէջ որոշակի ասել է, որ գաղթականութիւնը չը պիտի լինի ի ֆետո բնիկների, այսինքն՝ որ գաղթականներին հողեր տալիս, պէտք է նկատի առնել նաև տեղացիների կարիքները:

Կովկասը առաջին անգամ չէ տեսնում իր մէջ դրսից եկած գաղթականներին: Մեր երկրում բնակութիւն են հաստատել ոչ միայն ուսու աղանդաւորները, այլ նոյն իսկ Գերմանիայից դուրս եկած գիւղացիները: Այդ նոր տարրերը տեղական աղանդականութեան աշխույժ խորթ թուացել, ապացոյց դրան այն՝ որ տասնեակ տարիների ընթացքում գաղթականները խաղաղ կերպով ապրում էին բնիկների մէջ, ոչ զքի նախանձը չը շարժելով նոյն իսկ իրանց տնտեսական բարօրութեանը: Եւ դա հասկանալի է: Մեր երկրից, փոթորկալից անցեալից յետոյ մտնելով խաղաղ զարգացման շրջանը, միայն օգուտ կարող էր ստանալ այն կուլտուրական տարրերից,

որոնք բերում էին մեր մէջ խաղաղ աշխատակցութեան զարգացում, անտեսադիտական փորձ և նախաձեռնող ոգի: Այժմ, երբ այդ եկեղեցիները, երկար տարիներ ապրելով մեր մէջ, դարձել են կովկասցիներ, շատ հետաքրքրական կը լինէր պարզել, թէ ինչ ազդեցութիւն են արել նրանք մեր տեղական կեանքի վրա. արդեօք կարողացել են դառնալ մեր ուսուցիչները գիւղատնտեսութեան մէջ, արդեօք առաջադիմական հոսանքներ առաջացրել են իրանց փորձով և կարողութեամբ: Բայց մեզ մօտ այս օրակին նկատելի էր կան այդ հետաքրքրական և կարեւոր հարցերին պատասխանելու համար. և գաղթականութեան մասին մենք կարող ենք դատել ընդհանրապէս, սկզբունքի տեսակէտից:

Ինքն ըստ ինքեան շատ հասկանալի է, որ ազատ հողերի վրա բնակեցրած գաղթականները միայն կարող են ոյժ տալ խաղաղ, աշխատող, մշակող աղաքանակութեան և նրանց ջանքերն այս ասպարէզում միայն նպաստել կարող է Կովկասի ընդհանուր անտեսական առաջադիմութեան: Սա այնքան պարզ է, որ ամէնք աւելորդ կը համարենք նոյն իսկ յիշեցնել, եթէ չը լինէին մարդիկ, որոնք դատարի, անհիմն ճշմարտներ իրանց համար մի տխուր և աննախանձելի արհեստ դարձրած չը լինէին: Տեսնել ամեն բանի մէջ ինչ որ հակառակութիւն, չը հասկանալ որ առնուազն անբարեխղճութիւն է մի դուրս օձիք պատուել, կուրծք ծեծել երեւակայական փոսնդների առաջ—այս և միայն այս միջոցն է մատչելի այդ պարտններին: Եւ ահա հրապարակական ժողովների մէջ, թէ մամուլի էջերում նրանք խաղաղ են ինչ որ դաւադրներ, ինչ որ գաղանի թշնամիներ գտնելու և ինչ որ փոսնդից խուսափելու համար: Բայց այդ—

գովութիւնը կը գտնուի ի Պատմութեան Խորենացոյ. և այս ամենայն չի յայտնեւ բաւականին աւելի՝ որ Փոքր Սոկրատայ խաղաղանքին իմաստակութեան հետ ունէր նաև մեծ տղիտութիւն հայերէն լեզուի, և նման լիւր մուրացկանի, որ դանկ գտու կը չըլի ողորմութիւն խնդրելու՝ նա ալ մի հայ բնագրէն միւս հայ բնագրէն կապալիւք, որպէս զի ընտիր մատենագրաց բառերով և ասացածսներով սքողէ վեր տղիտութիւնը, փոյթ չէ թէ անթիւ գողութեանցին վերայ պիտի կուտէր նաև անթիւ անհատարմութեանց յանցանք ընդդէմ Սրբաւարկութիւն: Յոռաբէն բնագրէն մէջ՝ Փոքր Սոկրատայ խաղաղանքին կը հանդիպի Թէոդոս կայսեր ու Եղիսիոս բոնակալին պատեհաբար. կը կարդայ անդ թէ Փաղգոն կուտած գետնի քով տեղի կուտանայ ճակատամարտն (տես վերադրյալ թիւ 1, 2). թէ Բակուր գորավարն ի փախուտ կը դարձնէ զգորս Եղիսիոսի (թիւ 4). թէ յանկարծ սաստիկ հող կը սկսի փչել և դնետ թշնամեաց կը վարել դէպ ի նետածիգն (թիւ 6). թէ Եղիսիոսի զուգին կը կորուր ևս ոտս Թէոդոս կայսեր (թիւ 8): Ապիկար խաղաղանքին, որ իւր թիւով թուել չգիտեր, կը խուզէ ի դրսի Խորենացոյ պատեհաբարի նկարագրի մի՛ ըստ կարի մերձաւոր յոյն մատենագրին դրած ներքին Յերոդոտի գրոց լէ. զլիստն մէջ ի Ձիւրաւ դաշտի ճակատ առ ճակատ կը պատերազմէին Հայը և Յոյնը աստի՛ և Պարսիկը անտի (թիւ 1, 2). քրիստոնեայ բանակին ետեւն աստիկ հող կը սկսի փչել ընդդէմ Պարսից (թիւ 6). կամեաբարաւն Սպանդարտ ի փախուտ կը դարձնէ զՇէրզիլ խաղաղանքին (թիւ 4). Սմբատ սպարապետ երկաթէ շափուր մի կը ջնուցանէ և պտակածն բորբոքել կը գին ի դուրս Մերոսմայ (թիւ 8): Այս հինգ աղօտ նմանութեամբ կը հրապարակուի եղիկին, և զպատեհաբար թիւ 8-ի ու Եղիսիոսի կը ձեռն ճշգրտու Պապայ ու Մերոսմայ պատեհաբար:

1) Վեց բառերը Խորենացոյ «Ըստ այնմ թէ փոխաբերալ միմանց փոխաբերեն» կը պակասեն թէ՛ ի Վիտանական աղագրէն, երես 262, թէ՛ յօրենակն 1-ամբ ընտանցոյ: Չեւաղէրն Արաշաճ Ներքու (տես Յուսէփ Բաղրատեան, աղ. Պատմութիւն, 1885, երես 129).—Չեւաղէրն Սանահին (Ն. Մատ. Յամառնային Ուղեւորութիւնէն է Հայոս, ուսուցիչն ընդդէմ, երես 84).—Երկու ձեռագիրք Ս. Ղազարու (մեծագիր Խորենացի, երես 215, ծանօթութիւն 3), կը զբեն Վիտանակայ ի միմանց: Թեւեալ Խորենացոյ ըստ դրածն է Վիտանակայ արեւել իմանց փոխաբերեն, հանդոյն Աղթանդեղի:

պէն է: Կովկասը ներկայացնում է ցեղերի և լեզուների մի ահագին բառարան, տասնեակ տարիներով հայը, վրացին, թուրքը, ռուսը, գերմանացին ապրում են միմեանց կողքին: Վայելելով մի և նոյն իրաւունքները, միատեսակ հովանաւորութիւն և պաշտպանութիւն գտնելով օրէնքի առաջ, այդ բոլոր ցեղերը սովորում են աշխատանքի մէջ որոնել իրանց բարորութիւնը և նրանց համար միանգամայն խորթ են այն թշնամական զգացումները, այն նեղսրտութիւնը, որ երեւակայութեամբ ապրող փարիսեյները անպատճառ ուզում են փաթաթել նրանց վրին: Ինքը կեանքը իր ամբողջ հոսանքով արհամարհում է այդ խռովարար կեղծաւորներին: Նւ նոյն այդ կեանքը մեզ թելադրում է հաստատապէս ասելու, որ նոր գաղթականների խմբերն անհամակրութիւն չեն գտնի մեր երկրի տակ, որ նրանց կուտուրական ջանքերն ամենից առաջ տեղական բնակիչը կողջունէ:

ՆՈՐ ՕՐԻՆԱԳԻԾ

Ապօրէն դաւակնելի հարցը, որի մասին մենք խօսեցինք «Մշակի» № 204-ում, արդէն լուծված կարելի է համարել և լուծված գոհացողի ու արդարութեան համապատասխան եղանակով: Նոր օրէնսդրութիւն մշակող յանձնաժողովը արդէն կազմել է՝ «ապօրէն դաւակնելի» մասին օրէնսդրութեան ծրագիրը, որի էական կետերն այստեղ առաջ ենք բերում:

Ապօրէն դաւակնելի ընտանեկան-իրաւական յարաբերութիւնները դէպի մայրը շատ լայն հիմունքի վրա են դրված նոր ծրագրով: ապօրէն դաւակնելի պէտք է կրեն իրանց մօր արդանունը (օրիորդական ազգանունը): Այն ապօրէն դաւակնելի, որի մետրիքական վկայականի մէջ նշանակված չէ մայրը, կարող է դատարանով ապացուցանել իր ծագումը որոշ կնիքով: Ինչ վերաբերում է ապօրէն դաւակնելի հօգը, նա պարտաւոր է միայն, իր նիւթական միջոցների չափով, հոգալ երեխայի պահպանութեան ծախքը և հոգալ նաև մօր ծախքը, եթէ նա դուրկ է միջոցներից: Եթէ հայրը մեռելի, պատասխանատուութիւնը այդ պարագայում ընկնում է նրա թողած գույքի վրա այն չափով, ինչ չափով երեխան պէտք է ժառանգութիւն ստանար իբրև հարազատ դաւակն:

Ծրագրի մէջ մտցրած է մի մեծ նորութիւն, որ մինչև այժմ անյայտ էր ռուսաց օրէնսդրութեան: այդ նորութիւնը, որ վերցրած է Նապոլէոնի կօդէքսից, թոյլ է տալիս ապօրէն դաւակնել հօգը ինքնաշօթար կերպով ճանաչել նրան իբրև հարազատ: հայրը կարող է այդ անել կամ մետ-

րիքական վկայականը կազմելով, կամ նոտարական ակտով, կամ կտակով և կամ պարզապէս յայտնելով իր ցանկութեան մասին տեղական հաշտարար դատարանին: Սակայն ընդունելով ապօրէն դաւակնել իբրև հարազատ, հայրը իրաւունք չունի անուանել երեխայի մօրը, եթէ նրա անունը նշանակված չէ մետրիքական վկայագրի մէջ: Ծրագրից, սակայն, թոյլ չէ տալիս ճանաչել այն երեխաներին, որոնք ծնված են ապօրէն: Դրանցից կամ պոռնկութիւնից, վերջին գէպը, ճանաչել կարելի է միայն այն ժամանակ, երբ հայրը ամուսնացած չէ և չունի օրինաւոր, հարազատ դաւակնելի և եթէ ամուսնացած կնիքից ծնած երեխան, դատարանական վճռով յայտարարված է իբրև ապօրէն դաւակն: Ամուսնացած հօգ կողմից ապօրէն դաւակնելի հարազատ ճանաչելու համար հարկաւոր է հօգ օրինաւոր կնիք համաձայնութիւնը, իսկ 14 տարեկան հասակ ունեցող երեխայի համար, հարկաւոր է և վերջինիս համաձայնութիւնը:

Հօրից ճանաչված երեխային յատկացնում է հօգ անունը և ազգանունը, բայց նրան չեն անցնում ոչ հօգ տիտղոսը, ոչ նրա դասակարգային իրաւունքները: նա պէտք է գրվի հարկատու դասակարգից մէկի վրա: Իր երեխային ճանաչած հայրը պարտաւոր է նրան նույնպիսի թույլ տալ, ինչպէս և հարազատ դաւակնելին: այդ երեխայի վերաբերմամբ նա վայելում է սովորական ծնողական իրաւունքներ: ճանաչված երեխան ժառանգում է հօգը հետեւալ կանոններով: 1) ապօրէն դաւակնելի, երբ կան հարազատ կամ որդեգրված դաւակնելի, ստանում է կէս մասը այն ժառանգութեան, որ նա պէտք է ստանար իբրև հարազատ դաւակն: 2) երբ ժառանգութիւն թողնողն ունի եղբայրներ և քոյրեր, նա, այլու բաժինը դուրս գալուց յետոյ, ստանում է մնացած գույքի կէսը: 3) եթէ չը կան եղբայրներ և քոյրեր, նա ստանում է ամբողջ գույքը, այլու բաժինը դուրս գալուց յետոյ:

Ինչ վերաբերում է այն երեխաներին, որոնք ծնվել են հօգուր իշխանութեան կողմից ապագայում ապօրէն ճանաչված ամուսնութիւններից, այդ տեսակ երեխաների հարցը մարդատէր և լայն կերպով է լուծված: Այժման գործադիր օրէնքով, այդ տեսակ երեխաները համարվում են ապօրէն, բայց նոր ծրագրով նրանք համարվում են օրինաւոր և հարազատ դաւակնելի: Ծրանորոշներն համաձայնութիւնից է կախված, թէ ում մօտ թողնել երեխաներին, ամուսնութիւնը ապօրէն ճանաչվելուց յետոյ, հօգ թէ մօր մօտ: երբ համաձայնութիւն չը կայ, տղաները թողնվում են հօգ, իսկ աղջիկները՝ մօր մօտ:

դէմ հրատարակեց դատաւանդ խորհրդացույց և Փոքր Սովրատայ, համարելով թէ զբոստատեղանքներն անդամ պիտի յայտնաբերուին, որ խորհրդացույցը ընդօրինակված է ի Փոքր Սովրատայ յԱթերից դարու: բայց զի ձեռն կնիք իւրոյ պարտեալ չկայ ի հրատարակութեան Տ. Կարիէրի, որ թուի թէ անկարելի սեպեր է դաժնակարելոն, զբարձրաբարաւ վկայն՝ թէ ընդօրինակողն Փոքր Սովրատն է, և ոչ խորհրդացույցն:

Իմ միտքս «ընթացադրոշմ» է լայն զբոստատեղանքն ապալիս ամենամեծ ինտրոյ հետադատութեան մէջ, և Սահակայ ու Մաշտոցի աշակերտ մի—որ ապահովապէս ապրած չէ 400 տարի: հանգոյն նախնի նահապետաց ոմանց—չկարած քել տանել մինչև յԱթերից դար, որը չափ ալ բարատութեամբ կատարուած ըլլան Տ. Կարիէրի «արաղընիմաց» կամ «հարեանցի» ընտելութիւնը: Հարիւր Կարիէրներու «բարամուտութիւն» բաւական չէ յայտնաբերել զիմ «ողջմտութիւն» (bon sens), մի միայն նմանութեամբ Փոքր Սովրատայ ու խորհրդացույց, և մի միայն նմանութեամբ Փոքր Սեղբեստրոսի ու խորհրդացույց, կարելի չէ հետեցնել թէ խորհրդացույց օգտուած է ի Փոքր Սովրատայ և ի Փոքր Սեղբեստրոսէ յԱթերից դարու: կամ թէ՛ կարելի է, բայց յանձնապատասխանութեամբ, իսկ արդ՝ յանձնապատասխանութիւնն այն բանն է՝ որով մարդ վնէ ի վնէ կը գործի: Տ. Կարիէրն ոչ խորհրդացույցի հասկացած է, ոչ զՓոքր Սովրատ ու զՓոքր Սեղբեստրոս ծայր ի ծայր ուսումնասիրած: Տ. Կարիէր բնաւ չգիտեր թէ որպիսի մեծ մատենադիր է խորհրդացույց, և որչափ անարգ և անշուք՝ թարգմանիչն Փոքր Սովրատայ և Փոքր Սեղբեստրոսի, զորոյ անունն անգամ կ'անդիտանանք՝ բարեբախտաբար իրեն համար:

Կը դնեմ և զայլ գործութիւնս Փոքր Սեղբեստրոսի ի խորհրդացույց, յետոյ սակաւ ինչ ի գոյութեանց նորա յայլ հայերէն մատենագրու-

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՕՏԱՐ ԿԱՊԻՏԱԼԻՍՏՆԵՐԻ ՄՈՒՏԻՔԻ ՆԱԽԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻ ՄԵՋ

Բազուի նաւթային հողերի և գործարանների վաճառելը արտասահմանեան կապիտալիստներին յարուցեց, բնականաբար, մի հիմնական խնդիր, թէ արդեօք այդ վաճառումը վնասակար չէ Ռուսաստանի պետական շահերի համար: Երկրագործութեան միջոցառումները, որի նկատմամբ տակ է գտնվում նաւթային արդիւնաբերութիւնը, անհրաժեշտ համարեց ենթակառուցող խնդիրը մանրամասն քննութեան և այդ նպատակով կազմեց մի յատուկ յանձնաժողով, որ ներկայումս գործում է Պետերբուրգում: Յանձնաժողովը պէտք է որոշի այն անհրաժեշտ պայմանները, որոնց պէտք է ենթարկվեն օտարահայտատիները նաւթահանքեր և գործարաններ գնելու միջոցներ: Յանձնաժողովի նախագահն է Դեվիլ, որ ծանօթ է նաւթային գործի հետ:

Ռուսաց մամուլի մի քանի օրգաններ նուիրեցին յատուկ յօդուածներ նաւթահողերի վաճառման խնդրին: Ընդհանուր եզրակացութիւնը, որ ըլլում է բաղմամբ կատարելութեան, այն է՝ թէ օգտուէտ պէտք է համարել պետութեան համար օտար կապիտալիստի մուտքն այն ժամանակ, երբ այդ կապիտալիստը ոչ թէ գնում է արդէն պարտաւոր և կազմակերպված գործը, այլ երբ նա ինքն է նոր և աւելի կատարեալ կազմակերպութիւն հանդէս բերում իր երեւան գալով: Քանի որ օտար կապիտալը միայն փոխարինում է տեղական կապիտալին, նա քիչ բան է աւելացնում երկրի մէջ, իսկ դուռ եկամուտը դուրս է գնում դէպի օտար երկիր:

Միևնորակաւ շրջաններում յոյս ունեն, որ օտար կապիտալիստներին դուրս աջողվի վերջապէս ապահովել ռուսաց կերտման արտահանութեան գործն աւելի կատարեալ կերպով, բան մինչև այժմ է և աջող մրցութիւն բանալ ամերիկական մտանդարաւ ընկերութեան դէմ, որ իր ձեռքին է պահում մինչև այժմ Սիբիրայի վաճառանցի մեծագոյն մասը և նուաճում է նոր-նոր շրջաններ:

Ըստ երևոյթին, միևնորակութիւնը կը թույլատրի օտար կապիտալիստներին մուտքը և միայն մի բանի մասնաւոր սահմանափակումներ կը մտցնի: պայմանագրերի մէջ: Իսկ երբ Բազուի նաւթագործարանների մեծագոյն մասը կանցնի խոշոր կապիտալի ձեռքը, այն ժամանակ փոքր արդիւնաբերութիւնը կը դառնայ անտանելի, որովհետև մեծ կապիտալը կը սկսի անողորմ ընդլայնել, որին զիմանալ անխաղճ կը լինի փոքր կապիտալը: Այն ժամանակ մանր արդիւնաբերութիւններն կը մնայ կամ քաշվել ասպարէ-

թեանց, ու կը փակեմ դառաջին մասն գրութեանս՝ որ է հերքումն Տ. Կարիէրի այն անհերքելի կարծեցեալ վարդապետութեան, թէ խորհրդացույց օգտուած է ի Փոքր Սովրատայ և ի Փոքր Սեղբեստրոսէ յԱթերից դարու:

2. «Բարեբախտ» և «Գեղալ թագաւորեաց» Սեղբ. 711: Մեծ Սեղբեստրոսն չունի այսպիսի բան:

«Բարեբախտ» և «Գեղալ թագաւորութեամբ» խոր. 505: Չայս նոյնութիւն նշանակած է խոր Հայկազեանն:

3. «Նւյս յոյժ տրամեալ և տարակուսեալ հոգայր, թէ զինչ արացեց առ վաղի ի պատեալմն: Նւ տրտմեալ ննջէր: Սեղբ. 715. աստ ևս զիտելի է անճա՛հ կրկնութիւն «տըրտմեալ» բայի, որով թարգմանչին թէ աղկապութիւն կը մատնուի, թէ ջանքը, որ խորհրդացույց նման գրած ըլլայ: Մեծն կ'ըսէ. «Նւ Աստուաղինու կայսր» էր տրտմեալ և յոյժ վրդովեալ: Տեսանէ ապա ի զիշերին յայնմ՝ յորում ննջէր...» «Պարտեալ ի մարտ, և տրտմութեամբ մեծաւ ննջեալ: խոր. 349.

4. «Բազուի փառաք մեծաբեաց (Ի իոկղեւ տիւանոս) զորդ ի աղեցեալն իւր (զՎաստանդիւանոս)»: Սեղբ. 720: Մեծն չունի այսպիսի բան:

«Նւ յետ ոչ բազում ամաց մեծեալ Աստուաղ, փոխանորդ նմա առաքէ Ի իոկղեւ տիւանոս, փոխանորդ ի զիւր որդի աղեցեալն Վաստանդիւանոս: խոր. 349: Չայս նոյնութիւն նշանակած է և խոր Հայկազեանն՝ որ կը գրէ ի վկայութեան Փոքր Սեղբեստրոսի «զորդապետեալն (կամ զորդի որդիակեցի) իւր, բայց «զորդի որդիակեցի» չլինի ձեռնադրի տարբերութիւն, զի չկայ այդ ոչ յիմում ընդօրինակութեան, ոչ ի տպագրին ի վկայութեան Ս. Ղազարու (Տեսութիւն Սեղբեստրոսի, երես 24): Ն. Բ. Սարգիսեան ևս (անդ, ծանօթութիւն 1) ի խորհրդացույց առեալ կը համարի

զից, կամ միանալ մի մեծ ընկերակցական կազմակերպութեան մէջ և այդպէս մաքառել մրցման դէմ:

ԳՈՐԾ ԶԼ ԿԱՅ,—ՍՏԵՂՆԵՑԻՔ

Որ մեր գաւառներում գործ չը կայ, նրա նոր սերնդի համար համապատասխան պարագայունք չը կայ—գրան կարող է աղացուց լինել այն մեծ և աչքի ընկնող հոսանքը, որը սկսված է և անվերջ շարունակվում է մեր գաւառների բոլոր ծայրերից դէպի Բազու, Թիֆլիս, Բաթում և Ռուսաստանի շատ բաղադրեալ, որտեղ գործարանական-արդիւնաբերական կեանք կայ, ծաղկած է և հարաւորութիւն է տալիս մեր ժամանակակից ինտելիգենտին իր ուզած ինքնախաբէութեան նախկով ներքել: Մի խօսքով, պարագայութիւն և դատարկութիւն, որը աւելի ընկնիք կերպով է աչքի ընկնում, երբ օրինակ, Բազուի նման գործարանական ու աղակալից բաղադրեց ընկնում ևս գաւառական մի խուլ անկիւն: Հարկաւոր են այն մարդիկ, որոնց կարող եւ մատնացոյց անել ինչպէս գործունեայ, եռանդուն, աշխատասէր մշակներ: Բայց և այնպէս, նրանք անգործ են, նրանք մի ողորմելի, խղճալի պատկեր են ներկայացնում, ողորմութիւն խնդրողներ են, որոնց օգնելու անկարողութիւնը մարդ անմիջապէս զգում է:

Բայց միթէ, յիշաւի, այնտեղ, գաւառում, գործ չը կայ: Ոչ, կայ, բայց շատ բան է հարկաւոր գտնելու համար: Կան այնտեղ բազմաթիւ գործեր, որոնց գտնելու համար լոկ եռանդը և բարեխղճութիւնը շատ թոյլ ֆակտորներ են և որտեղ բացակայում է լիակ, չափազանց մեծ զարգացողութիւն, իրերի և շրջապատող կեանքի վրա լայն հայեացք, կապիտալ և այլն: Ահա այդ բոլորը կը ստեղծեն գործեր, որոնցով գոհ և բաւական կը լինեն այն բազմաթիւ երիտասարդները, որոնք իրանց սեփական հողի վրա այնպիսի խղճալի պատկեր են ներկայացնում, կամ որոնք օտարութեան փուշը գերադասում են հայրենիքի վարդից:

Գործ տեղեկեցե՛ք—ահա թէ ինչ պէտք է պահանջել այն ձեռնհաս, բայց չը կամեցող մարդկանցից, որոնք, սակայն, միշտ պատրաստ են յանդիմանել, պախարակել գաւառից փախչող երիտասարդներին: Երբ մեռած գաւառից արդիւնաբերական մի կետորմն կը ընկնում ու մի բանի տարի շարունակ ենք վաճառականութեան, ինդուստրիայի հսկայական քայլերից, այն ժամանակ ենք միայն հասկանում, որ մեր երկրում էլ կարելի էր մի բան անել: Բայց այստեղ էլ կան մի շարք հանգամանքներ, որոնք արդեօք են հանդիմանում այդպիսի գործերի աջողութեանը և որոնց առջև ակամայից խոնարհվում է ամեն մի լաւատեսի բարի ցան-

զորդիայեցան իւր՝ բառս Փոքր Սեղբեստրոսի—«Նոր Հայկազեանն Որդիացեալ բառ՝ կը յիշէ մի միայն ի վերոյեկեալ տեղույդ խորհրդացույց, բայց կը գտնուի և յայլ երկու տեղիս նորին Պատմութեանն. «Վասն որոյ զորդ ի աղեցեալ զորա (Սահակայ կաթողիկոսի) ոչձամաղասոյ կացուցես ի վերայ դարացող սպարապետս: 515.—«Նւ վասն քո արարաք ստրատելատ զՎարդան, զորդի որդի աղեցեալ ըյ (Համապատալ Մամիկոնեանի)»: Փողթ Փեղոսի առ Սահակ. 535. արեւօք աստի է զորդի որդիակեցելոյ զոր Նոր Հայկազեանն կը գրէ ի վկայութեան Փոքր Սեղբեստրոսի: Յայտ է թէ Որդիացեալ նոյն է ընդ Որդեգրեալ, Յորդեգիրս առեալ կամ գրեալ, զարդիւնքն filis adoptif.

5. «Յարուցեալ յաթոռոյ իւրմէ՛ երկիր և պագ նմա, և ողջոյն ետ»: Սեղբ. 728: Մեծն կ'ըսէ. «Յարուցեալ թագաւորն նախկի ողջոյն ետ նմա»: Ի շարունակութեան Դ յօդուածիս, թիւ 23, տեսանք որ նաև ի Փոքր Սովրատն, երես 616, բուռած է. «Յարուցեալ թագաւորն Պարսից յաթոռոյ իւրմէ՛ երկիր պագ անէր եպիսկոպոսին Ակախայ», և թէ Սեղաւորակոսին բնագիրն չունի այսպիսի բան:

«Նւ յարուցեալ ի գահոյ իցն՝ անկաւ ի վերայ երեսալ իւրոց և երկիր եպագ նմա»: խոր. 231—232:

6. «Զի ճշմարտութեան ստուգեցցի հաւատ»: Սեղբ. 752: Մեծն կ'ըսէ. «Զի... կարացուց... զճշմարտ և ուղիղ հաւատոյ զիտելոյ: Տես ի Դ յօդուածիս, թիւ 3, ամենչև հաւատն ստուգեցցի», Փոքր Սովրատ, երես 416, որ չկայ առ Սեղաւորակոսին, և ամբողջ հատուածն զողջեալ է ի խորհրդացույց:

«Մինչև ճշմարտութեանն ստուգեցցաւ հաւատ»: խոր. 465:

ԳՈՐԾ ԶԼ ԿԱՅ, թարգմանչին Փոքր

1) Տես զյունարէն բնագիր Հատուածին ի Հանդէս Ամօթեայ, 1892, երես 252, և Հ. Բ. Սարգիսեան, Տեսութիւն Սեղբեստրոսի, Ս. Ղազար, 1893, երես 28:

Типографія Грузинск. Издат. Т—ва, Лорисъ-Мелик. ул. № 13.